

Gasverket västra och Gasverket östra i Norra Djurgårdsstaden, Stockholm

Antikvarisk utredning och avvägning kring dels det norra och det södra ledningsstråket, dels gasledningen i Klockparken

8 maj 2015

Nyréns Arkitektkontor

Stockholms
stad

Gasverket västra och Gasverket östra i Norra Djurgårdsstaden, Stockholm

Antikvarisk utredning och avvägning kring dels det norra och det södra ledningsstråket, dels gasledningen i Klockparken

8 maj 2015

Beställare:

Stockholms stad, Exploateringskontoret

Projektgrupp Stockholms stad:

Gösta Olsson, Anders Widerberg, Per Andersson, Håkan Larsson

Nyréns Arkitektkontor, kulturmiljö:

Urban Nilsson - byggnadsantikvarie, cert. sakkunnig kulturvärden (kvalificerad behörighet)

Mattias Eklund - byggnadsantikvarie

med bidrag från Mårten Setterblad - landskapsarkitekt MSA och Anna-Clara Uddhammar, praktikant (student vid bebyggelse-antikvarieprogrammet)

Fotografier: Urban Nilsson 2015 och 2009

Innehåll

Bakgrund	4
Planprocesser – Gasverket västra och Gasverket östra	4
Att samordna hänsyn till kulturmiljön och nödvändiga åtgärder i planprocessen	4
Uppdragets syfte	4
Avgränsning	4
Underlag	4
Sammanfattning	5
Situationsplan	6
Norra ledningsstråket	8
Bakgrund	8
Kulturhistorisk betydelse	8
Beskrivning	8
Antikvarisk avvägning och åtgärd	9
Gasledningen i Klockparken	12
Bakgrund	12
Kulturhistorisk betydelse	12
Beskrivning	12
Antikvarisk avvägning och åtgärd	13
Södra ledningsstråket	16
Bakgrund	16
Kulturhistorisk betydelse	16
Tillvaratagande eller rivning	16
Beskrivning	16
Antikvarisk avvägning och åtgärd	17

Bakgrund

Planprocesser – Gasverket västra och Gasverket östra

Detaljplanen Gasverket västra ställdes ut för granskning 2015-03-18 – 2015-04-15. Det betyder att den närmar sig ett färdigställande. När den vinner laga kraft (troligen 2017) kommer de projekt som planeras för den västra delen av Gasverksområdet att kunna genomföras, däribland rivning av det södra ledningsstråket och bevarande av det norra. Däremot kommer Gasverkets östra del att sakna detaljplan ännu några år, eftersom det arbetet endast pågått sedan hösten 2014.

Att samordna hänsyn till kulturmiljön och nödvändiga åtgärder i planprocessen

Gällande tidplan för utvecklingen av Norra Djurgårdsstaden kräver dock att anläggningsarbeten genomförs på mark som ännu inte detaljplanlagts. Det gäller t.ex. omläggningen av Gasverksvägen och dragning av kanalisation under mark, däribland sopsugsanläggningen.

Det norra ledningsstråket har bedömts som så kulturhistoriskt intressant att det ska bevaras för framtiden. Bevarandet regleras genom skyddsbestämmelser

i detaljplan. Det södra ledningsstråket däremot har inte försetts med skyddsbestämmelser i förslaget till detaljplan – Gasverket västra. Skyddsbestämmelserna tar sin utgångspunkt i den bedömning av kulturmiljöns känslighet/tålighet mot förändring som redovisats i den av Nyréns 2010 framtagna antikvariska förundersökningen Gasverket i Värtan. Den i sin tur grundar sig på Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska klassificering av bebyggelse.

De ovan nämnda anläggningsarbetena förutsätter att ledningsstråken avlägsnas, åtminstone i partier, under det att anläggningsarbetena genomförs. Problematiken har diskuterats i olika forum – projektgruppen för utvecklingen av Gasverket, mötesserien kring Gasverkets allmänna platsmark m.fl. Frågan har beretts av en mindre grupp bestående av Elisabet Wannberg och Lisa Sarban från Stadsmuseet, Håkan Larsson från Exploateringskontoret och Urban Nilsson från Nyréns (planskedets antikvariska kontrollant) vilket resulterat i en idé om hur ledningsstråken bör hanteras.

Tanken är att det norra ledningsstråket demonteras för att sedan återmonteras, medan det södra rivs. Även gasledningen i Klockparken bevaras.

Uppdragets syfte

Föreliggande utredning syftar till att formulera denna idé och förse den med anvisningar som Exploateringskontoret kan omsätta i åtgärder.

Avgränsning

I denna utredning hanteras Norra ledningsstråket och Södra ledningsstråket med dess förgreningar. Under rubriken Södra ledningsstråket kommenteras dessutom den luftledning som förbinder hus 7 med hus 9. Under rubriken Gasledningen i Klockparken behandlas bevarandet av gasledningen, med tillhörande delar som stöd och gaskranar.

Underlag

Förutom den antikvariska förundersökningen för området från 2010 – Gasverket i Värtan – har den av Sweco 2015 framtagna PM:en – PM angående bevarande av

luftledningar i Gasverksområdet, Norra Djurgårdsstaden – om det norra ledningsstråket fungerat som underlag för förståelsen av ledningsstråken.

Som en del i detaljplaneprocessen lät Stockholms stadsbyggnadskontor 2015-03-18 – 2015-04-15 ställa ut planförslaget för Gasverket västra (Dp 2011-17188). På detaljplanekartan och i detaljplanebeskrivningen har frågan hanterats t.ex. genom att det norra ledningsstråket q-märkts, d.v.s. försetts med skyddsbestämmelser. Planförslaget som sådant är ett viktigt kunskapsunderlag vid bedömningen av ledningsstråken.

Sammanfattning

Inom ramen för utvecklingen av stadsdelen Norra Djurgårdsstaden, där Gasverket ingår, är tanken att Gasverkets norra luftledningsstråk demonteras för att sedan återmonteras, medan det södra rivs. Även gasledningen i Klockparken bevaras. Därför syftar denna utredning till att formulera denna idé och förse den med anvisningar som Exploateringskontoret kan omsätta i åtgärder.

Utredningen presenterar ett förhållningssätt som säkerställer en genomtänkt hantering av stråkens fysiska delar redan innan detaljplanerna – Gasverket västra och Gasverket östra - vunnit laga kraft.

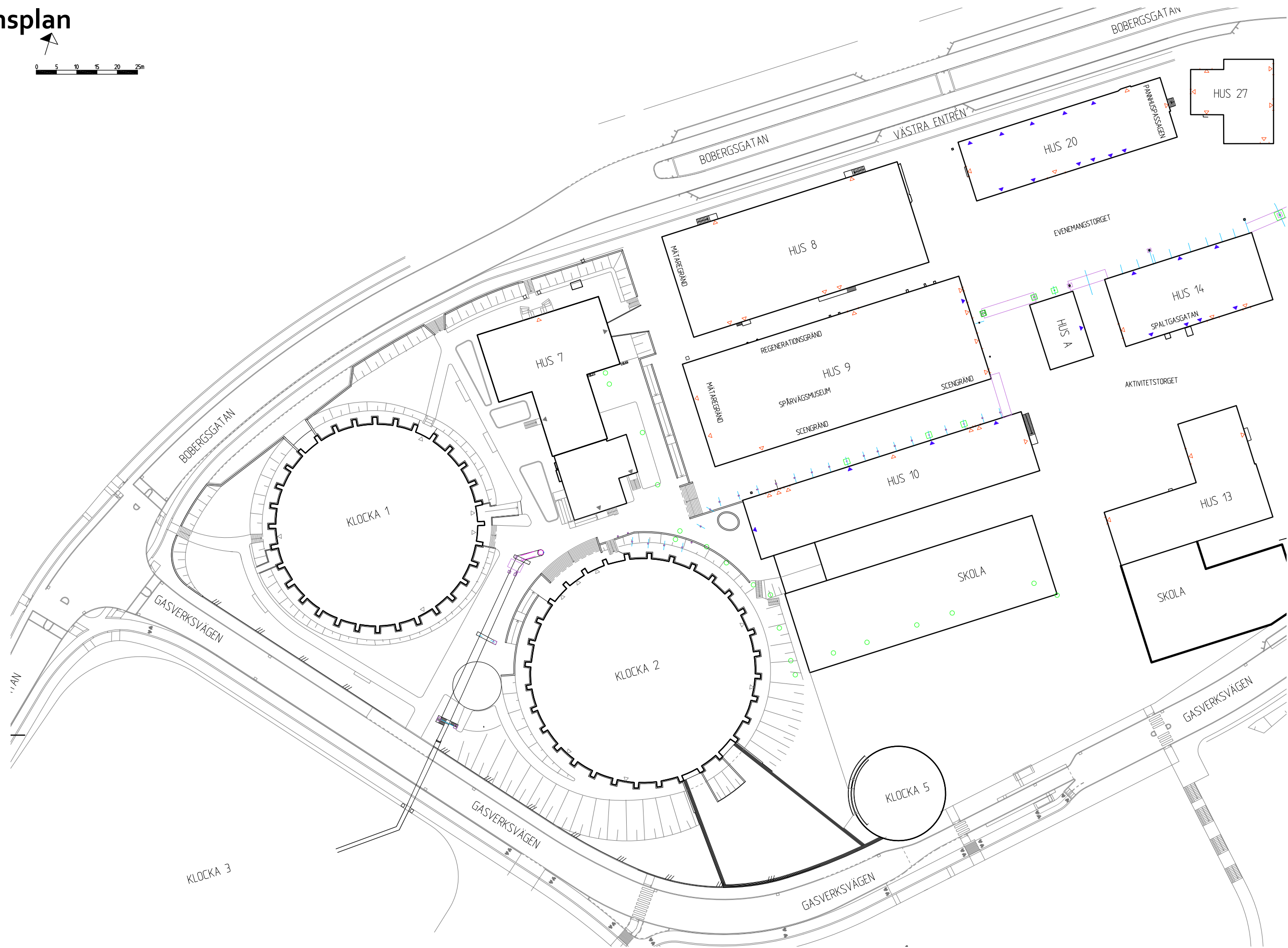
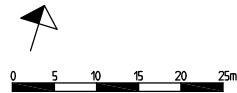
I utredningen ryms en kartläggning som utifrån situationsplaner och fotografier beskriver stråkens utsträckning, beskaffenhet och utseende – Norra ledningsstråket, Gasledningen i Klockparken och Södra ledningsstråket. En kortfattat kulturhistoriskt grundat motiv till varför vissa delar tas tillvara och till att andra prioriteras bort finns formulerat till varje avsnitt. Utredningen pekar på möjligheten att använda det

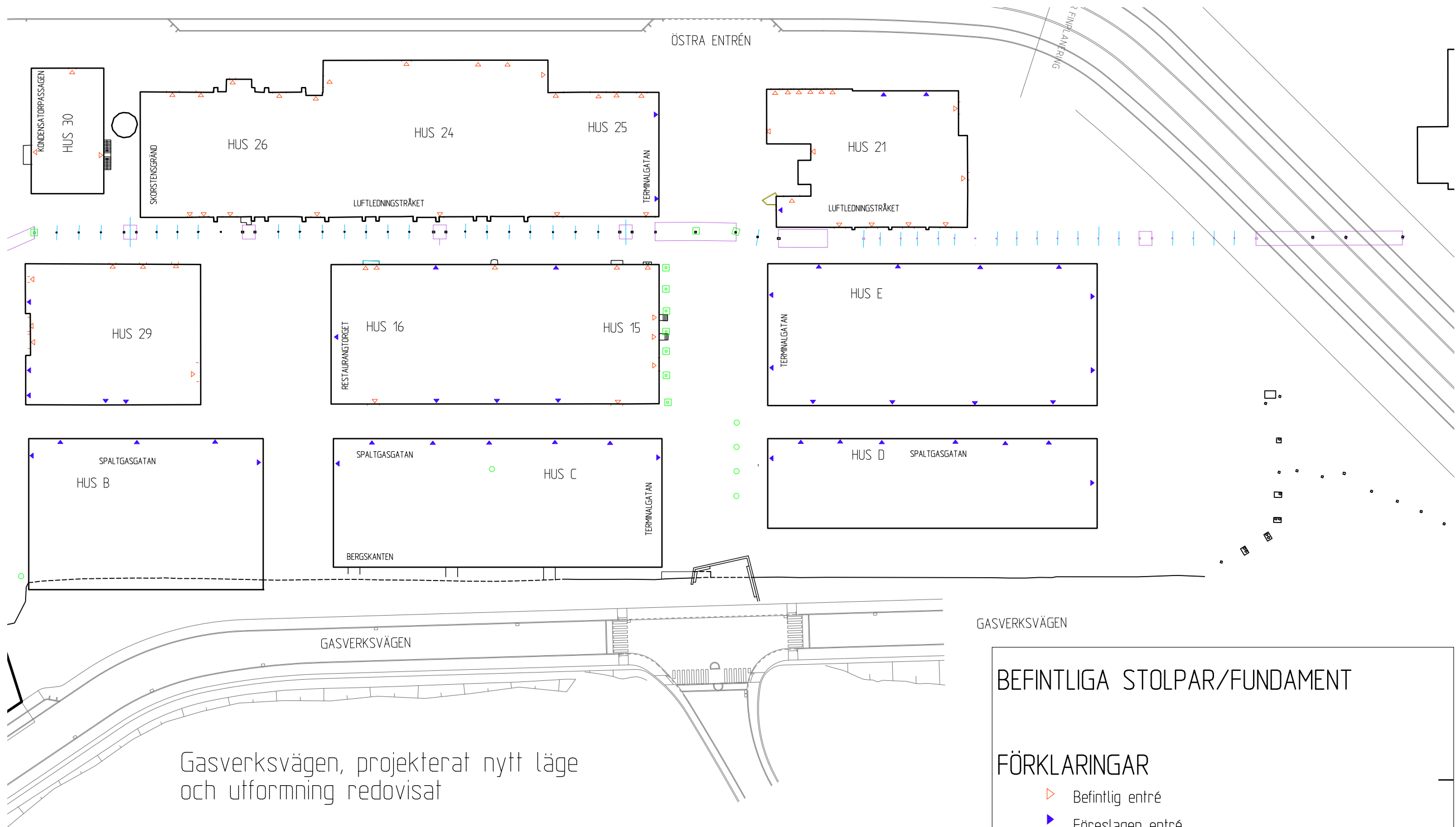
Norra ledningsstråket till nya funktioner. Här har även antikvariska avvägningar gjorts med avseende på vilka delar av norra stråket och gasledningen som ska tas tillvara. Att återplacera luftledningsstolpar, som ersatts av från fasadmurverken linspända lösningar eller stålkonsoler i fasad, är exempel på modifieringar som föreslås. Med sådana åtgärder skulle förlorade kvaliteter återskapas samtidigt som sentida lösningar som äventyrar vissa byggnaders murverk skulle avlägsnas.

Kulturhistoriskt är huvudskälet till att Norra ledningsstråket och Gasledningen i Klockparken prioriteras framför Södra ledningsstråket att dessa både illustrerar gasens väg genom området och att de utgör starka miljöskapande inslag i området.

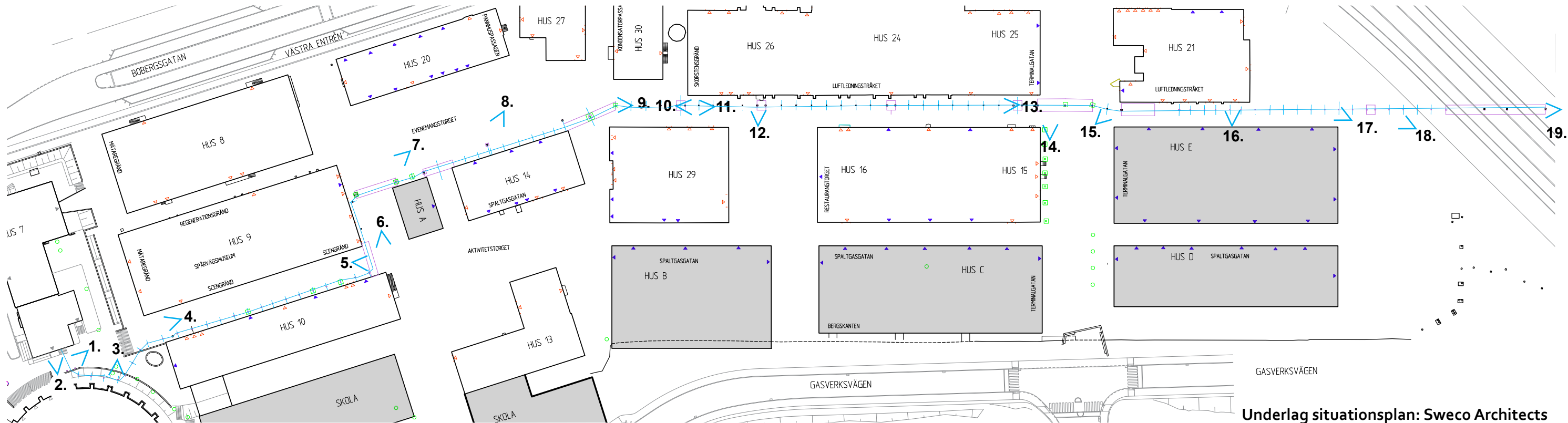
Situationsplan

Underlag situationsplan: Sweco Architects

Norra ledningsstråket

Underlag situationsplan: Sweco Architects

Norra luftledning markerad med blått. Gråmarkerade hus är ännu ej uppförda. Siffror hänvisar till vyer.

Bakgrund

En plan finns för hur det norra ledningsstråket ska hanteras. Tanken är att varsamt demontera de armerade betongstolparna med dess konsoler av stål och lagra dessa i avvaktan på återmontering. Stolparnas fundament kan avlägsnas och vid återmontering gjuts nya fundament. De kabelstegar, rörledningar, infästningar och bärande delar som tillsammans utgjort ledningsstråkets samlade kanalisation och installation är i dag sammansatt av en stor mängd delar som saknar funktion. Bland dessa delar ska emellertid ett urval av kulturhistoriskt betydelsebärande delar göras.

Kulturhistorisk betydelse

Ledningsstråket har inte bara burit luftledningar och kablage: ännu i dag bär det kulturhistorisk betydelse. Det speglar en utvecklingsfas i gasverkets historia som kännetecknades av stor fysisk täthet i form av byggnader, anläggningar och installationer. De ledningsstråk som finns kvar idag är till sin omfattning bara en spillra av de ledningsstråk, transportband och elevatorer som funnits i området. Denna komplexa fysiska miljö, som också var en arbetsmiljö, har till stor del avlägsnats i takt med att olika funktioner relaterade till gasproduktionen tagits ur drift. Även den tekniktäta miljö som spaltgasverket och södra ledningsstråket utgör kommer till stora delar att rivas. Orsaken till det är främst att ett bevarande skulle medföra stora drifts- och underhållskostnader samtidigt som anläggningar som tagits ur drift inte genererar hyresintäkter.

Ledningsstråket kan i framtiden fungera som den miljöskapande irregularitet som väcker ett intresse för och bidrar till en läsbarhet av den teknik- och bebyggelsehistoria från 1900-talets mitt, som till stor del gått förlorad i miljön i övrigt.

Ledningsstråket har dessutom ungefär samma utsträckning som gasverkets produktionslinje – stenkolets fördäling till stadsgas från öster till väster, steg för steg. På så sätt pekar ledningsstråket indirekt på denna riktning, en kvalitet som med fördel kan förstärkas genom att ledningsstråket bestyckas med nya funktioner, förutsatt att dessa understryker den horisontella utsträckning som är karaktäristisk för luftledningarna.

Beskrivning

Utbredning och ålder: Luftledda gasledningar samt media gick i två huvudstråk genom området. Det norra ledningsstråket är det äldre av de båda. På grund av de ständiga förändringar som gasverket genomgick är luftledningens datering något oklar. Vid 1930-talets mitt fanns en föregångare där stolpverket var av stålfackverk och från vars topp fyra rörledningar hängde under varandra, i vajrar från en stålvinkel eller konsol. Vid denna tid stod ledningsstråket något åt söder d.v.s. helt nära Marketenteriets (15, 16) norra långfasad.

Ledningsstråket sträcker sig från områdets östra del i gaturummet mellan Retorthuset (24-26) och Marketenteriet (15, 16) och vidare västerut längs verkstadsbyggnaden (14) varefter det viker in mellan Regenerationshuset (9) och Reningshuset (10) för att slutligen leda in i Pump- och regulatorhuset (7).

Utformning: Stolpverkets beståndsdelar är – betongfundament, stolpe av armerad betong och konsoler eller två vinklar i T-form av stål för bärning av ledningar som hänger i stålstag. (vy 15) På stolpverket vilar dels det som återstår av ledningar och kablage, dels rektangulära stålramar av I-balk för bärning och infästning med stålstag. (vy 7, 12) Stålrarnarna är horisontellt orienterade och där de förekommer bärs de av två betongstolpar av grövre dimension. Grövre stolpar med stålramar har tillkommit senare och är en kraftigare konstruktiv lösning som på vissa ställen ersatt de klenare stolparna med T-formade konsoler.

Flera undantag från den huvudsakliga utformningsprincipen förekommer. Norra och södra ledningsstråken förbinds av en nordsydlig sträckning utmed Marketenteriets (15/16) östra gavel. Stolpverket har en grövre

Vy 1. Norra ledningsstråket där det böjer för att ledas in i hus 7.

Vy 2. Norra ledningsstråket där det leds in i hus 7.

Vy 3. Betongstolpe med konsol och ledning.

Vy 4. Södra stråket t.v. möter det norra t.h.

utformning där stråket, vid kolladan (29) viker något och passerar gatukorsningen vid verkstadshuset (14). Längs verkstadshuset står ledningsstråket inte på stolpar utan vilar på stål balkar/konsoler som är infästa i byggnaden, omedelbart under takfoten. (vy 8) På den punkt där ledningsstråket viker in i Pump- och regulatorhuset (7) består bärningen i stället av betongstolpar i par (vy 1).

Tre stolpar nära hus 29 och 14 med annan, något grövre utformning bidrar till en irregularitet till miljön som visar hur problem som uppstod kunde lösas på ett pragmatiskt och omedelbart sätt. (vy 8, 9)

Enstaka delar av intresse förekommer t.ex. två sirener riktade åt väster respektive öster eller kvarvarande förband av stålprofiler som hållit samman knippen av rörledningar. (vy 16, 17)

Antikvarisk avvägning och åtgärd

Norra ledningsstråkets beståndsdelar och dess kulturhistoriska värde har beskrivits ovan. Under denna rubrik förs i stället ett resonemang kring vilka delar

som bör prioriteras och hur dessa kan hanteras. Förhoppningsvis kan det tjäna som utgångspunkt för de rivnings- och anläggningsentreprenader som dels ska riva, dels demontera och återmontera varsamt.

Stolpverk: De äldre, klenare betongstolparna med beslagning, bl.a. i form av T-konsol i toppen, demonteras varsamt och lagras i avvaktan på återmontering. Även de grövre stolparna med beslagning och stålramar liksom de tre stolparna med avvikande utformning, nära hus 29 och 14, hanteras på samma sätt. Vid återmontering kan grundläggningen ändras. Resultatet blir att stolpens utseende ovan mark är autentisk.

Ledningspaket: En stor del av de ledningar, infästningar, kabelstege, kablage m.m. som är luftledda på stolpverket saknar i dag funktion och kan rivas. Däremot bör vissa av dessa ledningar m.m. tas tillvara och lagras för att senare återmonteras. Dessa pekas därför ut i denna text med benämning, foto och läge i ledningsstråket.

Tillägg: Ledningsstråket bör ses både som en kulturhistorisk resurs och som en fysisk resurs som rätt använd kan bidra med kvaliteter till området. Hur funktionen fysiskt gestaltas bör samordnas mellan kompetenserna

arkitekt, antikvariskt sakkunnig och respektive teknikområdes konsult. Idealiskt vore att finna samtida sätt att återanvända ledningsstråket på: helst kontinuerliga installationer som rörledningsdragningar, kablage på kabelstegar eller sammanhängande belysningsarmaturer. Även punktvis montering av offentlig konst eller olika funktioner som belysning, skyltning, växtspaljéer m.m. är möjliga sätt att använda ledningsstråket på.

Restaurering eller rekonstruktion: Utgångspunkten är således att efter varsam demontering lagra stolpverket och delar av ledningspaketet. Stolparna behöver sannolikt genomgå en enkel restaurering. Beslagning och armering som rostangripits (korrosion) bör sannolikt blästras och rostskyddsmålas. Skadade stolpar, där t.ex. betong lossnat, lagas i med ny betong.

Skulle det efter teknisk besiktning visa sig att betongstolparna måste kasseras ska repliker på dessa tillverkas. Befintlig beslagning monteras i så fall på den nya stolpen. Skulle det visa sig att ett antal av stolparna har en alltför bristfällig teknisk status vore en möjlighet att ersätta ett antal av dem med andra stolpar av samma utförande och från samma tid. Dessa återfinns som delar av ledningsstråk som ändå är planerade att rivas:

dels som en stolprad nära bensolcisternerna i förlängningen av det Södra ledningsstråket, dels längs Markenteriets östra gavel. En rekonstruktion av stolpverket skulle ha ett lägre dokumentvärde rent kulturhistoriskt.

De delar i ledningspaketet som bevaras är rörledningar med kopplingar (blå och orange), infästningar, stag, vajrar, sammanhållande stålprofiler m.m. Dessa beståndsdelar kan användas på ett friare sätt och måste inte knytas till sitt sedan tidigare precisa läge i stråket.

På ett antal punkter hänger ledningsstråket från vajrar infästa i byggnadernas tegelmurar. Det är en pragmatisk lösning där stolpar sannolikt avlägsnats till förmån för denna lösning. Av hänsyn till byggnadernas murverk bör dessa infästningar tas bort och luftledningen i stället bäras på sitt ursprungliga stolpverk. Exempel återfinns på fasaderna till hus 9, 10 och gasklocka 2. (vyer 5-7 och 40) På norra långfasaden till hus 14 (vy 8) finns konsoler som av hänsyn till byggnadens murverk borde demonteras och i stället bäras av stolpverk. I båda dessa fall bör betongstolpar återplaceras i ledningsstråket.

Vy 5. Norra ledningsstråket böjer av och ledningarna leds längs norra fasaden hus 10.

Vy 6. Norra ledningsstråket böjer av vid hus 9 och ledningarna leds längs hus 10. Ledningsstråkets stålram mitt i bilden är linspänd från husens fasader.

Vy 7. Stållamar på grövre betongstolpar mellan hus 14 och 9.

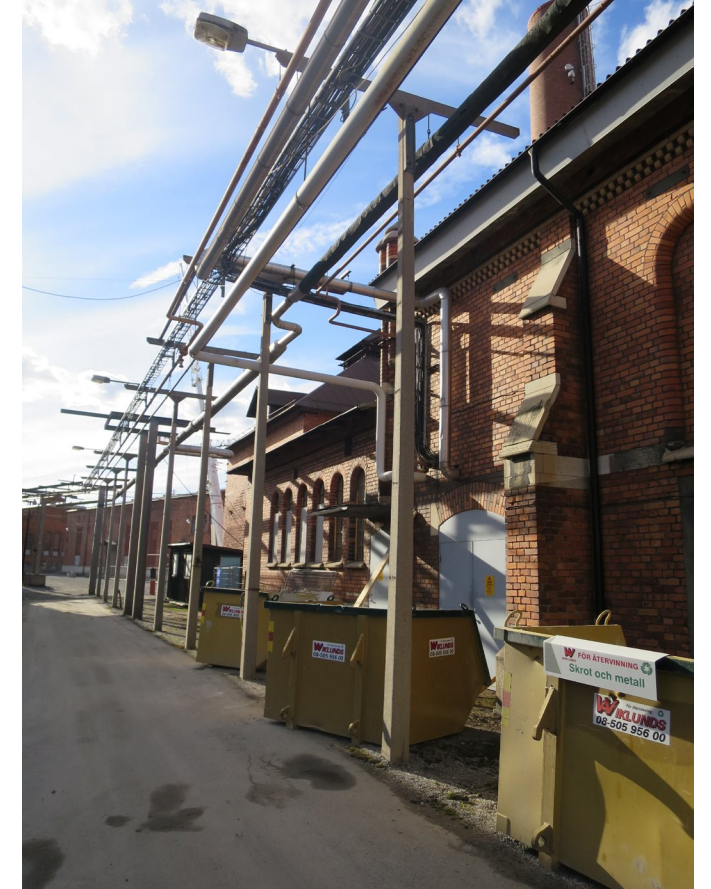
Vy 8. Kraftigare stolpe, till sin utformning, avvikande från de ursprungliga smäckra stolparna - en av tre.

Vy 9. Två av tre kraftigare stolpar, till sin utformning, avvikande från de ursprungliga smäckra stolparna.

Vy 10. Norra ledningsstråket längs Retorthuset 24, 26 österut med sin täta stolplacering.

Vy 11. Vid Retorthuset västerut.

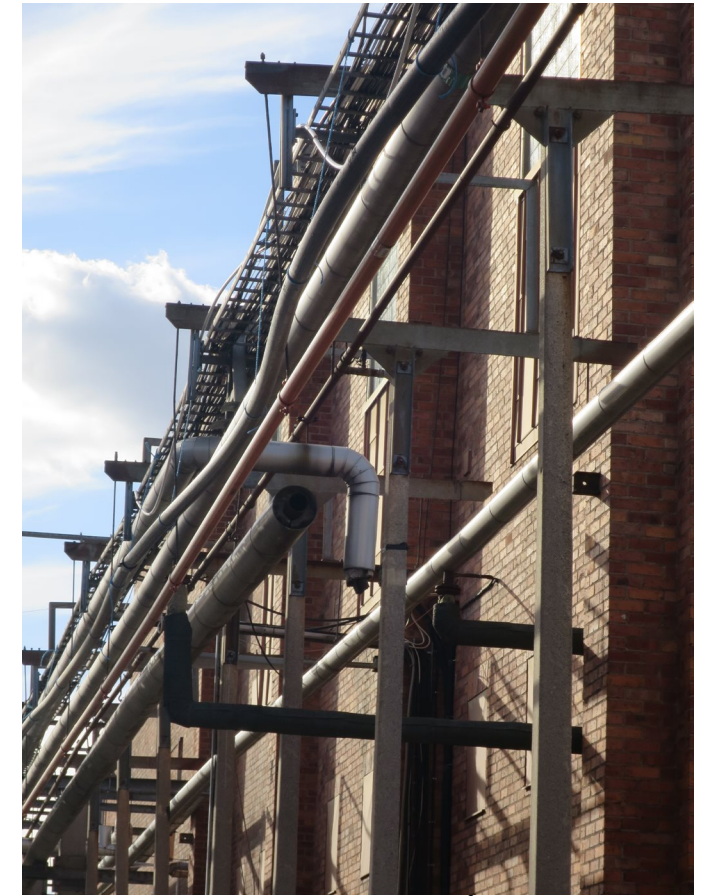
Vy 12. Ledningsstråket mot Retorthusets sydfasad.

Vy 13. Ledningsstråket mot Retorthusets sydfasad.

Vy 14. Möte mellan norra ledningsstråket och förgreningen av det södra i hörnet hus 25.

Vy 15. Ledningsstråket längs sydfasaden Ångkraftcentralen hus 21.

Vy 16. Sirener vid Laboratoriet.

Vy 17. Norra ledningsstråket vid Ångkraftcentralen och Laboratoriet.

Vy 18. Norra ledningsstråket vid Ångkraftcentralen och Laboratoriet.

Vy 19. Norra ledningsstråket i östra änden.

Gasledningen i Klockparken

Underlag situationsplan: Sweco Architects

Bakgrund

En plan finns för hur gasledningen ska hanteras och i förslaget till detaljplan för Gasverket Västra har den försetts med skyddsbestämmelsen q3. Det gäller även de kranar och ventiler för gasens flöde - D, E och F. Två av dessa finns i klockparken och en nära entréportalen till gasklocka 2.

Stråkets västliga del där ledningen ansluter till gasklockorna 3 och 4 omfattas av *Detaljplan för Norra Djurgårdsstaden Gasklocka 3 och 4 i stadsdelen Hjorthagen i Stockholm*, som vann laga kraft 2013-08-23.

Den grova gasledningen av tjock järnplåt ska bevaras ovan mark liksom den fackverkskonstruktion som bär den. Parallellt i planprocessen prövas en tanke om att förnya befintlig gångbrygga över vägen, för att skapa en direkt koppling till Gasklocka 3 och 4.

Kulturhistorisk betydelse

Gasledningen byggdes på 1910-talet då gasverket expanderade västerut, ut från sitt egentliga kärnområde till höjden intill, detta genom att Gasklocka 3 och 4 byggdes 1912 respektive 1932.

Gasledningen bär såväl dokument- som upplevelsevärden. Den kraftiga ledningen utgör en mycket tydlig fysisk koppling och är därmed ett kulturhistoriskt betydelsebärande uttryck för gasens väg genom området. Det speglar en utvecklingsfas i gasverkets historia som kännetecknades av att verksamheten utvidgas. Det faktum att ledning och gasklockor var i funktion för mellanlagring av gas ända till 2011 kan i vissa ingjuta ödmjukhet, inför en hundraårig och åttioårig ännu fungerande teknisk lösning.

Gasledningen kan i framtiden fungera som en miljöskapande oregelbundenhet som dramatiserar miljön. Kvaliteter av detta slag kan väcka ett intresse för och bidrar till en läsbarhet av det tidiga 1900-talets teknik- och industrihistoria.

Beskrivning

Utbredning: Gasledningen kommer vertikalt upp ur marken i Klockparken, mellan gasklocka 1 och 2. (vy 41) Den viker till horisontellt läge och leds högt över marken genom Klockparken där den bärs av stöd av nitat stålfackverk - A, B och C - och över vägen, med parallell gångbrygga, till Klockparkens övre nivå där den ansluter till gasklockorna 3 och 4. Nära den punkt i parken, där gasledningen kommer upp, ansluter både det norra ledningsstråket och det södra ledningsstråket med sina ledningspaket som löper parallellt med den äldsta gasledningen upp till gasklockorna 3 och 4 samt till det gasollager (vy 45) som fanns på höjden.

Tre kranar och ventiler för gasens flöde - D, E och F - finns i klockparken mellan gasklocka 1 och 2. (vy 38, 40)

Utformning: Gasledningen är av tjock järnplåt vars sektioner svetsats samman. Kopplingarna är bultade fläns mot fläns. (vy 37) Två av de tre stöden av nitat stålfackverk står på två ben medan det närmast gasledningens vertikala del är större och står på fyra ben med en plattform högst upp. (vy 39, 42) Gångbryggan nås via trappor som är infästa i stöden. På stöden vilar såväl gasledningen som ledningspaket.

I övergången mellan gasledningen och norra ledningsstråket finns en zon där ledningspaketet fästs med hängstag från vajrar som fästs i gasklockans (2) tegelfasader.

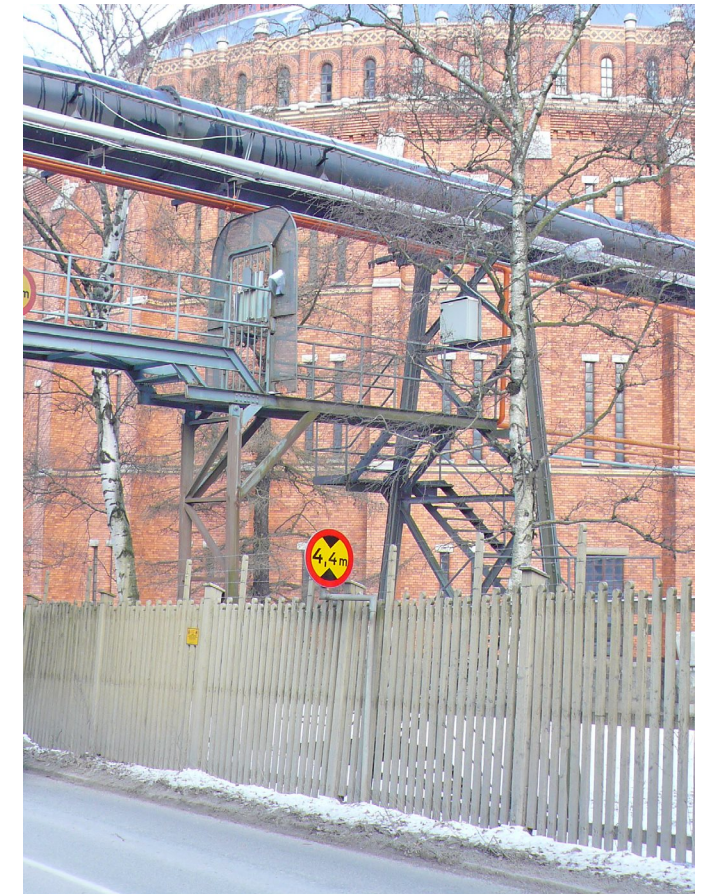
Kranarnas rattar och ventiler sitter på utskott av gasledningen vilka skjuter upp upp ur markytan som socklar av gjutjärn.

Vy 37. Gasledningen.

Vy 38. Gaskran D vid gasklocka 2.

Vy 39. Gasledningen på stöd A med trappa och gångbrygga över Gasverksvägen.

Antikvarisk avvägning och åtgärd

Stöd av fackverk - A, B och C: Tas tillvara. Skyddsbestämmelser för gasledningens bevarande finns i detaljplan för gasklocka 3 och 4.

Trappor och gångbrygga vid stöd A: Avlägsnas av två skäl. 1. Gångbryggan med trapporna påkördes våren 2015 och deformerades. 2. Enligt detaljplan för gasklocka 3 och 4 ska gångbryggan över Gasverksvägen ersättas med ny bro för gångtrafik i klockparken mellan gasklockorna 1, 2 och gasklockorna 3, 4.

Gasledning: Gasledningen är den huvudsakliga pjäsen i detta sammanhang. Gasledningens bevarande förutsätter att de tre stöden av nitat stålfackverk också bevaras - A, B och C. Under mark kommer dock gasledningen att avlägsnas varför grundläggningen av den under mark, där den kommer upp vertikalt, sannolikt kommer att ändras.

Ledningspaket: Vissa av de rörledningar, infästningar,

linspänning med vajer m.m. som vilar på fackverksstöden saknar i dag funktion men bör av kulturhistoriska skäl återmonteras efter demontering.

Kranar och ventiler - D, E och F: Dessa kommer att ha kvar sina befintliga placeringar. Under mark kommer dock gasledningen att avlägsnas, åtminstone i delar, varför grundläggningen av dem sannolikt kommer att ändras.

Tillägg: Gasledningen och ledningspaketet bör ses både som en kulturhistorisk resurs och som en fysisk resurs som rätt använd kan bidra med kvaliteter till området. Hur funktionen fysiskt gestaltas bör samordnas mellan kompetenserna arkitekt, antikvariskt sakkunnig och respektive teknikområdes konsult. Idealiskt är den idé till återanvändande som siktar på att lägga till en samtida bro för gångtrafik. Även punktvis montering av offentlig konst eller funktioner som belysning, skyltning m.m. är möjliga sätt att använda gasledningen på.

Vy 39 B. Gasledningen med demolerad gångbrygga och trappa.

Vy 40. Kranarna E och F i klockparken.

Vy 41. Gasledningen med stöd C.

Vy 42. Gasledningen med stöd B i förgrunden och stöd C längre bort.

Vy 43. Gasledningen i Klockparkens övre del.

Vy 44. Gasledningen i anslutning till gasklocka 3.

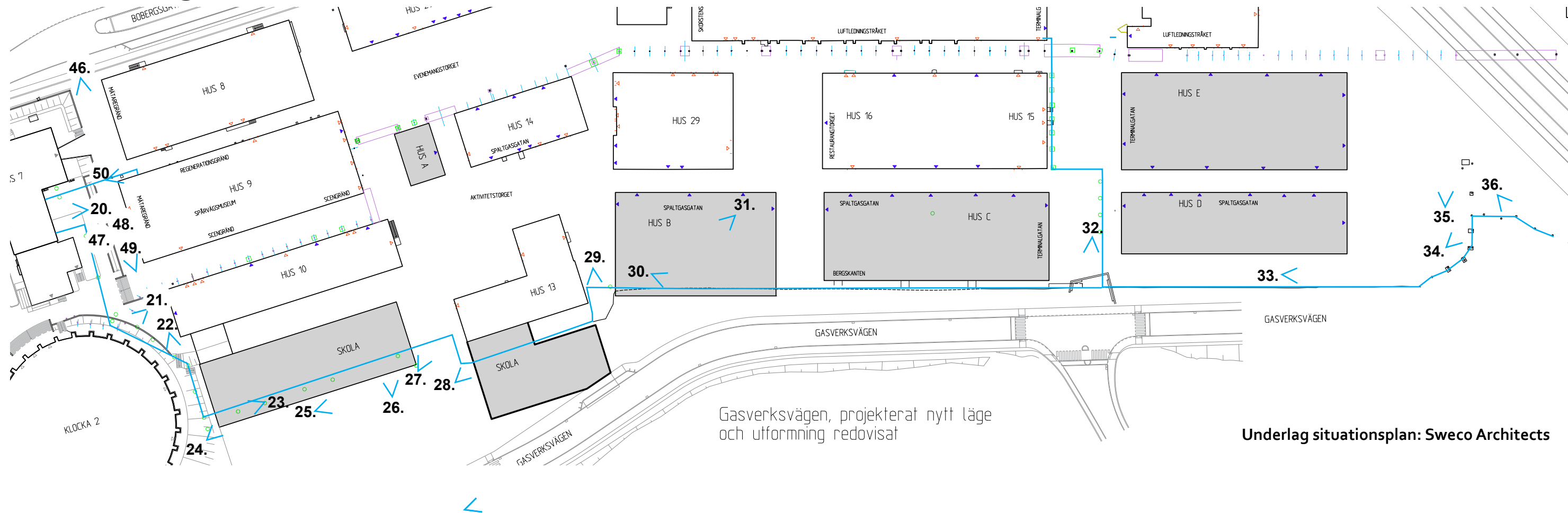

Vy 46. Gasledningen med gångbrygga över Gasverksvägen.

Vy 45. Till vänster i bild gasledningen. Till höger gasoltankarna vars orangea ledning är en av dem som leds dels längs gasledningen, dels i det södra ledningsstråket.

Södra ledningsstråket

Bakgrund

I förslaget till detaljplan - Gasverket västra - har den del av södra ledningsstråket som berörs inte försetts med skyddsbestämmelser. Tanken är att ledningsstråket ska hanteras på samma sätt i detaljplan Gasverket östra. Emellertid kommer den detaljplanen inte att vinna laga kraft förrän omkring 2017 varför frågan om dess framtid i Gasverkets östra del bör avgöras skyndsamt då anläggningsarbetena och därmed rivningen av ledningsstråket behöver genomföras långt före det att detaljplanen vunnit laga kraft.

Kulturhistorisk betydelse

Även det södra ledningsstråket har ett miljöskapande värde och ett dokumentvärde som en del av fyrtio år av stadsgasproduktion genom spaltning. Spaltgasproduktionen inleddes 1972 och bestod av bergrum för magasinering av lättbensin eller bensen, som omvandlades till stadsgas i Spaltgasverkets (18) fyra produktionslinjer, som distribuerades inom området i det södra ledningsstråket, lagrades i gasklockorna 3, 4 och 5 och som via Pump- och regulatorhuset distribuerades ut i stadens gasnät. I anläggningen ingick även ett antal mindre byggnader t.ex. laboratoriebyggnaden (19). Om ledningsstråket bibehölls skulle det bidra till förståelsen av gasproduktionens avslutande fas.

Tillvaratagande eller rivning

Så som Gasverksområdet planeras kommer läsbarheten av spaltgasens väg genom området att försämrats då den till stor del förlorar sitt sammanhang p.g.a. att Spaltgasverket (18) sannolikt kommer att rivas till större delen.

I planarbetet har en viktning mellan ledningsstråken gjorts. Det norra har prioriterats p.g.a. att det genom sin sträckning genom strukturen är starkt miljöskapande och speglar en tidig utvecklingsfas då ledningsdragningen gjordes luftledd och att det med sin utsträckning och omfattning är möjligt att bevara. Södra ledningsstråkets stora omfattning fysiskt, dess barriärskapande utformning, dess undanskymda sträckning längs bergsskärningen och att den främst var en del av spaltgasverkets produktion har sammantaget gjort att det prioriterats bort. Det gäller även den kortare luftledning som knyter samman hus 7 och 9.

Beskrivning

Huvudprincipen är densamma för södra ledningsstråket: att de luftledda ledningarna och kanalerna fästs hängande i stag från konsoler burna av stolpar eller pelare. Utformningen skiljer sig dock väsentligt dels genom den större skalan, dels genom stolparna som är kraftiga stälpelare av H-balk.

Utbredning: Huvudsträckningen från 1972 är lång då dess slutpunkt återfinns i Pump- och regulatorhuset (7) i väster och sträcker sig längs bergsskärningen bortom Spaltgasverket (18) i öster. Längre österut har stråket en äldre förlängning med betongstolpar av samma utformning som norra ledningsstråket. Ett andra utskott av stråket finns längs Marketenteriets (15/16) gavel där det i nordsydlig riktning ansluter till norra ledningsstråket. Även här förekommer de äldre betongstolparna men i kombination med de grövre stälpelarna.

Från pump- och regulatorhuset (7) går också en med det södra stråket samtida luftledning till regenerationshuset (9).

Vy 20. Södra ledningsstråket vid hus 7.

Vy 21. Södra ledningsstråket vid hus 7 i möte med Norra stråket i bakgrunden.

Vy 22. Södra ledningsstråket mellan gasklocka 2 och hus 10.

Vy 23. Södra ledningsstråket vid gasklocka 2.

Utformning: Ledningarna är luftledda och bärs på eller hänger från konsoler på ett stolpverk som står på mark. Stolpverket består av betongfundament, stolpe eller pelare av stål med konsol av stål. (vy 23) Betongfundamentet skjuter upp ett stycke ur marken och utgör därmed en plint för den av H-balk tillverkade pelaren som är fastbultad i plinten. Även längs bergsskärningen bärs ledningen av pelare medan den åt öster hänger på konsoler som är infästa på den framsprängda bergssidan. (vy 33) På vissa platser står pelarna i par förbundna av en stål balk vilken ledningspaketet vilar på och hänger i. (vy 21) På andra platser stöds konstruktionen av försträvande stål balkar. (vy 35)

Luftledningen mellan pump- och regulatorhuset (7) och regenerationshuset (9) bärs också av konsoler på stolpar av stål. (vy 50)

I toppen av pelarna finns således en vertikal del – konsol eller balk – som det omfattande ledningspaketet antingen vilar på eller hänger från. (vy 30) En del av ledningarna bärs av hängstag fästa i konsol eller balk och en del av ledningarna vilar på konsolernas eller balkarnas ovansida. Konsolerna består av I-formade stålprofiler med hål på den nedre vertikala sidan från vilka stagen hänger.

På stolpverket vilar ännu en stor del av ursprungliga ledningar, kanaler och kablage. Ledningarna med sina kopplingar, ventiler m.m. är av metall. Även kanaler förekommer d.v.s. när rörledningen är isolerade t.ex. med mineralull och insvept i ett metallhölje. Förutom den övergripande principen för infästning har den lösts på diverse sätt ofta genom att stålprofiler fästa i konsol eller pelare håller samman eller bär ledningarna. På ett antal platser längs ledningsstråket finns plattformar med trappor för inspektion.

Antikvarisk avvägning och åtgärd

Inledningsvis beskrevs planförutsättningarna för södra ledningsstråkets rivning. Ovan har dess beståndsdelar och dess kulturhistoriska värde beskrivits. Under denna rubrik förs i stället ett resonemang kring följderna av en rivning och hur minnet av den eventuellt kan gestaltas i området. Förhoppningsvis kan detta underlag också tjäna som utgångspunkt för de rivnings- och anläggningsentreprenader inom vars ram ledningsstråket ska rivas.

Omtolkning av södra ledningsstråket genom gestaltning: Södra ledningsstråkets sträckning kommer att rivas. Sträckningen speglar den sena gasproduktionens väg genom området och förtjänar som sådan att uppmärksammas kanske genom en tolkning. Tolkningen kan göras med gestaltningsmässiga medel – arkitektur, landskapsarkitektur, ljussättning etc. Bergsskärningen har samma riktning och läge som större delen av södra ledningsstråket har i dag. Eftersom ett parallelluppdrag för den arkitektoniska gestaltningen av denna zon ska genomföras kan det södra ledningsstråket som företeelse tjäna som en av flera utgångspunkter för hur de inkommande förslagen bedöms.

Betongstolpar: I södra ledningsstråkets förlängning åt öster finns ett äldre ledningsstråk bevarat. Det består av den typ av betongstolpar med beslagning av stål som är den vanligast förekommande stolpen i norra ledningsstråket. Dessa bör tas tillvara för komplettering av norra ledningsstråket när det återmonteras.

Dokumentation inför rivning: En till sin omfattning stor beståndsdel av ledningsstråket kommer sannolikt att avlägsnas. Innan rivningsarbeten påbörjas bör Stockholms stadsmuseum ges möjlighet att dokumentera södra ledningsstråket och luftledningen mellan hus 7 och 9.

Vy 24. Södra ledningsstråket i terräng vid hus 10

Vy 25. Södra ledningsstråket norr om gasklocka 5.

Vy 26. Södra ledningsstråket söder om hus 10.

Vy 27. Södra ledningsstråket vid hus 13.

Vy 28. Södra ledningsstråket vid hus 13.

Vy 29. Södra ledningsstråket mellan bergsskärningen och hus 13.

Vy 30. Södra ledningsstråket längs bergsskärningen.

Vy 31. Södra ledningsstråket längs bergsskärningen.

Vy 32. Södra ledningsstråket längs bergsskärningen, vid förgreningen norrut.

Vy 33. Södra ledningsstråket på konsoler längs bergsskärningen.

Vy 34. Södra ledningsstråket åt öster.

Vy 35. Södra ledningsstråket åt öster.

Vy 36. Södra ledningsstråket i sin östra förlängning med betongstolpar av samma slag som i det norra ledningsstråket.

Vy 46. Mellandelen av hus 7.

Vy 47. Mellandelen av hus 7 är utrustad med ledningar och kopplingar som är förbundna såväl med Södra ledningsstråket som med ledningsstråket mellan hus 7 och 9.

Vy 48. ledningsstråket mellan hus 7 och 9 tar sin början till vänster i bild och stöds av två stålstolpar.

Vy 49. Luftledning mellan hus 9 t.v. och hus 7 t.h.

Vy 50. Luftledning på konsol och stolpe av stål vid hus 9.